

I ХРИСТИЯНСТВО В КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Т. Полелюк* (м.Рівне)

ХРИСТИЯНСТВО В УКРАЇНСЬКОМУ СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ: демаркація конструктивного і деструктивного впливів

Історія людства за своєю найглибшою сутністю є історією розвитку думки і віри. Неможливо зрозуміти культуру народу, залишивши віру його без уваги, не вивчивши її досконало, адже формуючи свою віру, народ формує своє ставлення до Бога, світу, людей, і до самого себе [Ларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу.-К.,1992.- С. 6].

Понад тисячоліття тому відбулась подія, наслідки якої й досі визначають зміст нашого життя. Це - запровадження християнства в Київській Русі. Оскільки релігія, будучи формою суспільної свідомості, відображає усю сукупність як духовного, так і матеріального буття, зрозуміло, жоден з напрямків культури, жодна її інституція не могли залишитись індиферентними до сакрального впливу на них нової релігії. Відтак, із уведенням християнства почалася нова доба в усіх галузях давньослов'янського життя: політиці, релігії, культурі.

Сьогодні дедалі більше в наукових дослідженнях, особливо зарубіжних, приділяється уваги проблемі співіснування християнства і язичництва, їх впливу на подальший розвиток культури. Так, ряд вчених цю проблему розглядає як одну з головних для розуміння соціальної психології, самосвідомості та політичної культури і Давньої Русі, і сучасної України. Існує також поліфонія й діаметральна оцінка поглядів на предмет конструктивного і деструктивного векторів впливу християнства на соціокультурний фон українського соціуму: розуміння його як явища, що "створило нові форми руської культури", внесло в життя народу "вищу мораль, вищі ідеали ..." [Удод Г. Що дало християнство Україні за перше тисячоліття // Хрестоматія 1000-ліття хрещення Руси-України.- Філадельфія – Торонто, 1986.-С. 114] і визнання

* Полелюк Т.А. – аспірантка Національної Академії водного господарства

як процесу, який "поглибив духовне загнuzдання нації", мав "нищівний" вплив на суспільне життя [Шаян В. Проблема української віри // Український світ.-1994.-№ 1-2.- С. 18]. Дехто оцінює хрещення Русі як діалектично суперечливий, якому притаманні як прогресивні, так і регресивні наслідки [Котляр Н.Ф. Введення християнства в давньоруській державі // Український історичний журнал.- 1988.- № 6.- С. 25]. Однак більш-менш чіткої демаркації конструктивного і деструктивного впливів, як правило, у всіх цих поглядах не простежується. Це заважає об'єктивно зрозуміти сам факт запровадження християнства в Київській Русі, оцінити його вплив на нинішній стан трансформації українського суспільства, здійснити його об'єктивне переосмислення в розрізі постнеокласичної парадигми. На наш погляд, ця демаркація, не зважаючи на її умовність, можлива, а її реалізація дозволяє виділити наступні наріжні камені конструктивного і деструктивного впливів.

Християнізація східнослов'янських земель сприяла: об'єднанню держави; введенню її у європейський соціокультурний простір; розвиткові писемності, освіти, філософської, політичної та соціальної думки; а також внесенню у сферу морально-етичних відносин нових духовних норм та цінностей, гуманізації законів. Скажімо, коли досі людина захищалася нормами звичаєвого права, то відтоді - Законом Божим, його заповідями: "не вбивай", "не кради", "не свідкуй неправдиво", "не пожадай", й як інші, вони містяться всі в цьому слові: "люби свого ближнього, як самого себе" [Рим. 3, 9-10].

Уперше в давньоруських морально-етичних нормах з'являється поняття людини - творіння Божого, не залежне від її соціального стану, статі, етнічної приналежності: "нема юдея, ні грека, нема раба, ані вільного, нема чоловічої статі, ані жіночої, - бо всі ви один у Христі Ісусі" [Гал. 3, 28]. Відтак, християнство постає вже не тільки як релігія, а й як вагомий фактор культури, рушій її поступу, по суті космополітичне, наддержавне і наднаціональне новоутворення. Невипадково під впливом нової релігії руйнується інститут рабства в Київській Русі. Раб - такий же пан перед лицем Бога, шлюб раба - такий же священний союз, як і союз пана [Єфименко А. История украинского народа.-К., 1990.- С. 62].

Із поширенням і утвердженням християнської моралі критерієм оцінки людини стає не її походження, соціальний або посадовий стан, а передусім її справи: "Так ото родить добрі плоди кожне дерево добре, а дерево зле плоди родить лихі. Не може родити добре дерево плоду лихого, ані дерево зле плодів добрих родити. Усяке ж дерево, що доброго плоду не

родить, - зрубується та в огонь укидається. Ото ж бо, - по їхніх плодах ви пізнаєте їх" [Мт 7, 17-20]. Слід відзначити й зростання ролі індивіда в житті соціуму. Якщо язичництво орієнтувало людину на родоплемінне осмислення природи й себе в світі, то християнське світорозуміння вже потребувало індивіда і спрямовувалося на внутрішній світ людини. Абстрактні ідеї єдиного божества відривають останню від свого роду, від свого лісовика, своїх мавок і включають у світ нових взаємовідносин. Далі, якщо язичництво буде низку відносин людина-людина, людина-спільнота, людина-навколишній світ, то християнство ж створює нову систему відносин: людина - вселенський Бог [Глушак А.С. Поява християнства в Криму і на Україні. - Севастополь, 1995.- С.107].

Християнська релігія захистила людину від правових звичаїв кровної помсти та людських жертвоприношень. Вона відкрила перед киеворусичами світ нових духовних загальнолюдських цінностей, морально-етичних орієнтирів. Так, у Повчанні Володимира Мономаха читаємо: "Ні правого, ні винного не вбивайте і не повелівайте вбити його; якщо хто заслуговуватиме навіть смерті, то не погубляйте ніякої душі християнської" [Повчання Володимира Мономаха //Літопис руський.- К.,1989.- С. 457]. Як бачимо, вже в давньоруській державі утверджувалось священне право людини на життя як дар Божий. Скасовувалася, хоча й на деякий час, смертна кара, встановлювалася система допомоги потребуючим.

Зазначимо також, що вплив християнства по-різному проявлявся у географічному плані: сильніше - на півдні і південному заході Київської Русі, значно слабше - на півночі та північному сході. Відмінність у засвоєнні нових цінностей зумовлювалась не стільки географічною віддаленістю їх від центру, скільки різницею ступеня розвитку міфології. Здавалося б, там, де міфологія піднялась на вищий рівень, опір християнству мав би бути сильнішим. Однак спостерігаємо протилежне: "прочитання" нових візантійсько-християнських цінностей виявилось легшим там, де більш розвинена міфологія. Ступінь інтенсивності проникнення християнського впливу залежав не стільки від активності служителів культури, скільки від рівня дохристиянської народної культури, язичницької міфології, яка вже тоді набуває певного монотейстичного забарвлення. Треба зазначити, що кожна релігія в своїй основі є глибоко синкретичною, оскільки жодна з них не виникла на порожньому місці. Відбувалось нашарування певної релігії на попередні вірування. В результаті цього виникав новий світогляд, що не був схожий на попередній, а певним чином ніс на собі його «відбиток». Це яскраво

прослідковується і на прикладі українського православ'я. Так, слов'янське язичництво, на яке наклалось православ'я, теж поєднувало в складній суміші пережитки глибокої давнини з новими їх формами. Характерно, що при внесенні нового культу, відбувається опанування “вищого світу” богів, так би мовити “каркасу”, а уявлення підкорених народів стають, як правило, своєрідним начинням нової світоглядної системи.

Християнство допомогло звільнитись від невпинної і стомлюючої боротьби з безліччю злих та підступних сил. Воно уніфікувало сили добра та зла, і взагалі підвищило ступінь розуміння нашими предками всезагальних, теоретичних, абстрактних понять і уявлень. Скажімо, слов'янська міфологія не знала таких абстрактних понять, як Правда, Благо, Зло, вони завжди були конкретними. Зло як ідея, зло як зло почало функціонувати у сфері моральних абстрактних категорій із уведенням християнської світоглядної системи [Глушак А.С. Поява християнства в Криму і на Україні. – С. 107].

Важливий момент - введення у людське життя принципів християнського ставлення батьків до дітей і навпаки. В давньоруському суспільстві із прийняттям християнства виникає морально-етична основа захисту прав дитини, яскраво виражена у притчі про блудного сина. І хоча тут йдеться про Бога-Отця і Його заблудних дітей-людей, притча стверджувала і принцип взаємовідносин “батьки - діти”: беззастережну любов " [Лк 15, 10-24]. Але заповіді Божі допускали й зворотнє: "шануй батька та матір" та: "хто злорічить на батька чи матір, - хай смертю помре" [Мт 15, 4]. Християнська віра гарантувала поважливе ставлення до людини і після її смерті - обов'язкове поховання.

З християнством, безперечно, пов'язане зрощення і розвиток трьох найважливіших ідеологем, що глибоко проникли в народну культуру і детермінували український менталітет. Це - ідея соборності, спочатку етнічної, а згодом - національної та державної єдності громадян України. Це - ідея софійності (діалогічності), направленої на людину як “міру всіх речей”, на пошук правди, мудрості через учення про Софію як “Премудрість Божу”. Такий підхід розуміє процес богопізнання як “обожнення” людини, як процес не тільки гносеологічний, а й онтологічний, не лише ідеальний, а й реальний. Адже духовний шлях не можна замінити теоретичним вивченням віри, оскільки тільки літургійна діяльність і релігійний обряд формують віру як “почуття серця”. Така теоретико-методологічна засада Київського християнства формує українську філософію серця (кордоцентричності), філософію переживання (екзистенційну за своїм характером). І, нарешті, християнство сприяло

зростанню моральної відповідальності людини, особи перед Богом і людьми.

Однак, як і кожен крок прогресу, прийняття християнства за його впливом на суспільне життя і духовність України-Руси мало й певні деструктивні моменти. При цьому важливо відзначити, що від'ємність у характері християнства пов'язана з ним не як з духовним феноменом, а перш за все з його інституалізацією. Доцільно розмежувати два близьких, однак далеко не тотожних поняття: християнське вчення як ідеологічну систему з її філософсько-світоглядними соціальними та етнічними потенціями і життєву практику церкви як суспільної інституції. Так зазначимо, що разом з феодалним способом виробництва, спрощенням державної влади, вдосконаленням соціальних структур на Русь прийшло й освячення антагоністичних відносин в суспільстві [Котляр Н.Ф. Введення християнства в давньоруській державі // Український історичний журнал.- 1988.- № 6.- С. 25].

Християнство, поряд з високими проявами людського духу миролюбністю, прагненням до утвердження людських стосунків на принципах любові, поваги, взаємодопомоги дало чимало прикладів, якою небезпечною зброєю може стати релігійна ідеологія в руках політиків-демагогів і фанатиків-ортодоксів. Варто лише згадати хрестові походи, «полювання» на відьом та інакомислячих. Пізнавши силу релігії, можновладці, розраховуючи отримати додаткові важелі впливу на маси та політичні дивіденти, пов'язували своє життя з Церквою. Остання сприяла компрометації багатьох антропних і гуманістичних ідей. Саме за участю церкви в Русі-Україні відбувається нищення усього "поганського", створюється вакуум з метою окреслення точки відліку вітчизняної культури, пов'язаної з християнством.

Під впливом тисячолітньої боротьби християнської церкви супроти «поганського» світогляду та релігії наших предків виробилось негативне відношення до слов'янської міфологічно-язичницької традиції. Поетичні ритуальні свята почали називатись «бісівськими ігрищами», а за участь у них переслідували, вбивали, палили, кидали у тюрми. Тоді як антична міфологія, що була типологічно-тотожна явищу міфології слов'янської, у церковників не викликала такої гострої негативної реакції. Більше того, вони залюбки користувалися її образами, описували сатирів, фавнів, дріад, античних героїв брали їхні назви для позначення абстрактних понять. І це зовсім не вважалось чимось супротивним християнському світогляду [Шевчук В. Таємниче коріння народної культури // Соціалістична культура.-1987.-N 5.- С. 9]. Щодо України-Русі,

то християнство, апелюючи до мертвого слова, навіть освяченого релігією, зневажає живу народну мову, бачить в ній знаряддя поганської віри, вороже ставиться до слов'янської творчості нецерковного характеру. Згодом це обумовило традицію зневаги до свого рідного й заклало в генетичний код українського народу почуття меншовартості та стражденності. Чужим виявилось і підозріле відношення християнства до жінки, що постає «знаряддям диявольської спокуси» [Силенко Л. Мага Віра.-К.,1997.- С. 423].

Варто зазначити, що до реформи Володимира на території Київської Русі була досить розвинена культурна система зі всією належною їй атрибутикою: системою права, моралі, мовних норм, побутової специфіки і т.п. І, мабуть, має рацію О.Белов, коли пише: “Чи не грішимо ми, проголошуючи на весь світ: 1000 років слов'янської культури, писемності, архітектури?” [Белов А. Справедливість - высшая моральная категория язычества // Наука и религия.- 1991.- № 9- С. 15]. Адже храми на Русі були і до її хрещення. Та й культура також - продукт не релігії, а етносу. А що стосується писемності, то мусимо уточнити: 1000 років не слов'янській, а церковно-слов'янській писемності. "Разом з християнством Візантія принесла нам свою культуру, а не культуру взагалі, і Володимир тільки додав християнську культуру до своєї рідної батьківської культури" [Воропай О. Звичаї нашого народу. В 2-х т. -К., 1991.-Т.1.- С. 11]. Водночас із сприйняттям церковно-візантійської культури, справедливо зазначає І.Лисняк-Рудницький, на Русь переноситься той же застій, що мав місце у Східно-Римській імперії середніх віків [Лисняк-Рудницький І. Україна між Сходом і Заходом // Історія української філософії.-К., 1993.- С. 519].

Важливо також підкреслити те, що упровадження християнства в Київській Русі відбувається, головним чином, не місіонерським чи еволюційним шляхом, а шляхом насадження зверху, шляхом жорсткої ломки язичницьких традицій. Злам народного віросповідання, безумовно, вплинув на всі подальші соціокультурні процеси, порушивши соціальний вектор національної коеволюції. Примусове зречення язичницького минулого, яке суперечило вимогам нової релігії, стало духовним зламом, що набув масштабів духовної трагедії, першим кроком у дистресовому досвіді українського народу. У подальшому це призведе до певної закономірності «коливання» нашої історії між Сходом і Заходом: введення християнства - монголо-татарське нашествя - реформи Петра Першого - Жовтнева революція - демократичні реформи початку 90-х років ХХ століття... Але, незважаючи на те, що між київським християнством з його

платонівсько-візантійською традицією, яке напевне, було найбільш сприятливим киеворуській ментальності і сучасним християнством лежить велике проблемно-дистресове поле. Український соціокультурний простір сьогодні не може бути осмислений поза нелінійним вектором християнської історії.

Однозначним тут є тільки те, що факт впровадження християнства і його подальший вплив на вітчизняний соціокультурний простір був далеко неоднозначний, а «досконалість» його була і є не зовсім універсальною. У цьому процесі існує умовна межа конструктивного й деструктивного впливів християнства на українську культуру, національний менталітет і наші стереотипи буття і мислення. Невдячна справа сьогодні прораховувати, що було б, коли б ми не увійшли за допомогою християнства у європейську логоцентричну систему, зберегли б цнотливість власних культурних засад тощо. Факт відбувся і можна лише констатувати, що він був певною історичною неминучістю, яка детермінувала поліфонію векторів культурного розвитку різних народів у залежності від того, на який ґрунт впали зерна християнства.

*О.Недавня** (м. Київ)

УРОКИ КРИЗИ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ XVI СТОЛІТТЯ

Сьогодні, коли Україна стала на шлях незалежності, на шлях входження до європейської спільноти, варто самокритично проаналізувати пережите, щоб нашу ходу не обтяжував і не заплутував тягар давніх помилок та прорахунків. Українська історія постає як історія суворої боротьби нації за самовизначення та існування взагалі. Чи можна уявити собі таку українську долю, гортаючи ранні славні сторінки нашого дієпису? Новохристиянська Київська Русь часів князів Володимира Великого та Ярослава Мудрого - це потужна й авторитетна європейська країна, яка пишалася своїм духовним злетом та земними здобутками. І ось через п'ять століть вона стала землею без власної державності, що відставала у всебічному поступі та перебувала у глибокому церковному

* Недавня Ольга – стажист-дослідник Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім.Г.С.Сковороди НАН України